

KARL MARX ÉS KARL MENGER NÉHÁNY GONDOLATA A PÉNZ EREDETÉRŐL

Kisebb bizonytalankodás után a legtöbb közgazdászhallgató a pénz funkcióinak felsorolásába kezd, ha megkérdezik, hogyan határozná meg a pénz fogalmát. A gyakorlatiasabb, vagy a számvitel iránt elkötelezettebb diákok esetleg felidéznek a banki mérleget és – részben helyesen – a pénzt kötelezettségként helyezik el benne. Mintha azonban még mindig egy kicsit pironkodnánk, hogy nem találjuk a megfelelő definíciót. És ez már így megy évszázadok óta. Jelen tanulmányban két XIX. századi közgazdász – Karl Marx és Karl Menger – néhány pénzelméleti következtetését igyekszem összehasonlítani, figyelembe véve az általuk képviselt közgazdasági elmélet alapvető eltéréseit. A mára általánosan elfogadottá váló szubjektív értékelmélet és a kissé elfeledett munkaérték-elmélet látszólag teljesen eltérő feltevéseire alapozva a két gondolkodó egészen hasonló eredményre jutott. Számukra a pénz nem egy egyszerű eszköz, sem követelés és kötelezettség, ahogyan most elkönyvelnénk, hanem áru. Eredetét nem állami törvényekből vezetik le, hanem társadalmi konszenzus során létrejött jelenségnek tekintik a pénzt, ami fölötté áll a törvényeknek, eredendően nem jelképet testesít meg, hanem különleges jószágként válik alkalmassá értékjel kifejezésére.

1. BEVEZETÉS

E tanulmány megírásába egykori makroökonómia professzorom, *Meyer Dietmar* tanár úr ösztönzésére fogtam bele, aki pár évvel ezelőtt egy elmélettörténeti konferencia kapcsán hívta fel a figyelmemet *Karl Menger* pénzelméleti munkásságára és egy tanulmányának értelmezésére buzdított. *Marxot* javasolta gondolatébresztőnek, tanácsát elfogadva tettem kísérletet a két XIX. századi közgazdász néhány pénzelméleti eredményének összehasonlítására.¹

Az osztrák iskola megalapítójaként emlegetett Karl Menger (1840–1921) 1860-ban jogászként, majd 1867-ben politikai gazdaságtanból szerzett diplomát. A Bécsi Egyetem tanáraként kezdte közgazdasági pályafutását, még az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodóházával is összefonódott oktatói pályája, a „boldogtalan sorsú” Rudolf trónörökös házitanítójává lépett elő. Az ún. marginalista forradalom egyik zászlóvivőjeként 1883-ban megírta az „Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Oekonomie insbesondere” c. művét, amely-

A tanulmány megjelenését a TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR/2010-0005 projekt tette lehetővé.

¹ Feltétlenül megjegyzendő, hogy az összehasonlítás nem példátlanul egyedi ötletből fakadt, hiszen Gedeon Péter a *Marx és Menger a pénz evolúciójáról* (Társadalom és Gazdaság, 26/1, 2004.) c. írásában evolucionista szemszögből áttekintette a két közgazdász (filozófus) analitikus pénzelmélete közötti hasonlóságokat és eltéréseket. Mivel a tanulmányra csak jelen pénzügyi-közgazdasági összefüggések feltárására irányuló cikk megírása után bukkantam rá és az a téma önálló feldolgozásában nem befolyásolt, nem hivatkoztam rá külön forrásként.

lyel hozzájárult a munkaérték-elmélettől eltérő új megközelítés, az általános határhaszon-elméletnek nevezett szubjektív értéktan kidolgozásához. A határelemzés módszertanát kiegészítette annak a termelés folyamatára való kiterjesztésével.

1880 és 1890 között, mint a monetáris bizottság tagja gyakorlati szakemberként is megmértetett, ebben az időszakában írta pénzelméleti műveit, amelyek egyike, „A pénz eredetéről” szóló értekezése szolgál a jelen tanulmány alapjául.

Karl Heinrich Marx (1818–1883) munkásságát különösen nehéz néhány mondatban összegezni, ugyanilyen lehetetlen vállalkozás akár csak „A tőke” című művében megfogalmazott érték- és pénzelméletét lényegre törően ismertetni, ezért e tanulmány keretében kizárólag néhány fontos építőkövének bemutatására teszek kísérletet Menger gondolataival párhuzamba állítva. Marx a bonni és berlini egyetemen folytatott jogi, filozófiai és történelmi tanulmányok után forradalmi gondolatai miatt csak újságíróként tudott elhelyezkedni, szülőföldjéről, Németországból száműzve. Az egyébként hegelianusként is emlegetett Marx materialista filozófiai irányultsága megnyilvánul gazdaság- és társadalomtudományi kutatásainak keretében megalkotott fő műveiben. A politikai gazdaságtan bírálatából kiindulva írta meg Londonban és jelentette meg Hamburgban „A tőke” első kötetét 1867-ben, amelyben igyekezett rávilágítani a klasszikus értékelmélet hiányosságaira. A pénzről vallott nézeteit ebben az első kötetben ismerhetjük meg részletesen, ahol az áruban megtestesült munka kettős megjelenéséből (használati és csereérték) vezette le a pénzforma kialakulásának szükségszerűségét és világított rá a pénznek a gazdaságban, illetve a makrogazdasági jövedelemáramlásban és a hitelezésben betöltött szerepére, valamint a *currency* megközelítésnek a válságok kezelésében megnyilvánuló korlátaira.

2. NÉHÁNY PÉNZELMÉLETI ELŐZMÉNY

Egészen az ókorig nyúlik vissza a pénz eredetének magyarázatával foglalkozó elméletek megjelenése. *Platón* és *Arisztotelész*, valamint néhány római jogász, majd a felvilágosodás idején – többek között – *Locke* a pénz konvencionális vagy szerződéses elméletének megalapozásában játszott fontos szerepet, azaz az állami jogalkotás legitimációs erejének tulajdonította a pénz társadalmi elfogadottságát, és erre vezette vissza önálló, más árufeleségektől elkülönülő fejlődését. Platón a pénz létét a cseréből eredezteti, ezen felül foglalkozik fizetési és kincsképző eszközként való használatával is, de alapvetően jelképnek, értékjelnek tekinti. Arisztotelész, majd *Aquinói Szt. Tamás* megkülönbözteti a használati és csereérték fogalmát, valamint a természetes és természetellenes cserét. A természetes csere során árukat értékesítenek egyenértékű áruk fejében (hol létszükségleti cikkek cserélnek gazdát közvetlenül, hol pénz közbeiktatásával), míg a természetellenes kereskedés pénzen alapszik, de az előzővel ellentétben öncélú, nyereségre törekszik, nem ismer határokat, erkölcsileg és politikailag is káros. A középkor egyik legnagyobb „pénzfilozófusa”, *Oresme* az eredetileg adott súlymértéket és fémtartalmat képviselő pénzermék előállításának közösségi felhatalmazását elnyerő fejedelem pénzrontását még ennél is elítélendőbbnek tartja, hisz az az alattvalók elszegényedéséhez, a tőke kimenekítéséhez vezet, „makrogazdasági” károkat okoz. Az ókori gondolkodókat –

Arisztotelészt, *Xenophónt* stb. – *John Law* és *Adam Smith* követte a klasszikus közgazdászok közül, akik a nemesfémmel, mint sajátos jószággal foglalkoztak, amely különös és meghatározó jelentőséget tölt be az árucserében. A monetarizmus előfutárának tekintett *Hume*-nál a pénz nem jószág, a kereskedésnek nem tárgya, csak eszköze, amely olajozottá teszi a gazdaság működését. *Ricardo* kísérletet tett az abszolút értékmérő meghatározására, majd ráébredve, hogy magának a pénznek is változik az értéke, jobb híján elfogadta relatív értékmérőként, ha már előző kísérlete eredménytelen maradt. A pénzhelyettesítők egyre szélesebb körű megjelenésével a pénznek a hitelforgalomban betöltött szerepére került a hangsúly, így fejlődött ki a pénz hitelelmélete, amely nagyban köszönhető *Law* és *Macleod* munkásságának. Mára a szakirodalom és így a legtöbb tankönyv is a pénz (forgalmi, eszköz, fizetési eszköz, értékmérő és felhalmozási) funkcióival igyekszik helyettesíteni annak máig hiányzó szabatos definícióját. A pénzfunkciók állnak a marxi elemzés középpontjában is, Marx elsősorban mint az áruk értékének legjobb mérőeszközét, *Ricardo* relatív értékmérőjét és az Arisztotelész által még nem ismert közös „szubsztanciát” kifejező egyenértékest újra felfedezve építi fel a maga sajátos pénzelméletét. *Menger*, aki elődei eredményeivel a felsoroltak ellenére sem volt elégedett, a pénz eredetéről szóló értekezésében azt sérelmezi, hogy szerinte az ő munkásságát megelőzően (ez az ő szemszögéből nézve természetesen az 1890-es éveket jelenti) nem született megfelelő magyarázat a pénz enigmatikus jelenségére, természetére, funkcióira és más jószágokhoz viszonyított helyzetére vonatkozóan sem.

3. A PÉNZ EREDETE MARX ÉS MENDER SZERINT

Ahogy a közgazdaságtan főárama egyre távolodott a klasszikus munkaérték-elmélet által kitaposott mezsgyétől, úgy válik ketté a pénz magyarázata a marxi és a mennyeri fogalomkörben. Marx a pénz eredetét összekapcsolja a munkaérték-elmélettel, *Menger* az egyén szubjektív értékítéletének megnyilvánulását látja benne. Más megközelítésből azt is mondhatjuk, hogy míg a jól ismert pénzfunkciók közül Marx az értékmérő funkciónak tulajdonít elsőbbséget, *Menger* a forgalmi eszköz funkcióban fedezi fel a pénz legfontosabb tulajdonságát. A pénz mindkettőjük megközelítésében áruféleség, amely nagyban eltér jelenlegi felfogásunktól, a pénzeszközök olyan értelmezésétől, amely szerint azok leginkább a gazdálkodó alanyok mérlegeiben egyidejűleg követelésként, ill. kötelezettségként is megjelenő közgazdasági kategóriaként ragadhatók meg.

Marx szerint ugyanis egy áru értékének kifejezését két áru értékviszonyában ismerhetjük fel legegyszerűbb módon, ha összevetjük x mennyiségű „A” áru y mennyiségű „B” árura történő elcserélését. Az ily módon létrejövő árucseré során az első áruféleség („A”) viszonylagos értékű áruként jelenik meg, azaz társadalmi értékformát fejez ki, a benne megtestesülő munkaidő határozza meg értékét, amely elkülönül fizikai tulajdonságaitól és szabályozza csereviszonyait. A második árunak, az ún. egyenértékformában levő árunak (jelen esetben „B”) pedig mindig „más áru természetes burkát kell saját értékformájává tennie” ahhoz, hogy sajátját megbecsülhessék, a másik árutól nyeri a saját adott munkaértéknek megfeleltethető valós árát. A pénzforma ebben a felfogásban – Arisztotelész érveléséhez hasonlóan – nem

más, mint „az egyszerű értékformának, azaz egy áruérték bármely tetszőleges más áruban való kifejezésének továbbfejlesztett alakja” (Marx 1867/1978, 63. old.). Ha tehát egy adott áru értékét, például a cipő árát megadhatom száz kiló kenyérben mérve, azt is megállapíthatom, hogy ugyanannak a cipőnek mennyi az ára, tehát mennyi adott ötvözetű, formájú és névértékű pénzzel egyezik meg², azaz „csere nincs egyenlőség nélkül, sem egyenlőség összemérhetőség nélkül” (idézi Marx Arisztotelészt, uo.). Míg azonban Arisztotelész nem tudta megmondani – érvel Marx – mi a közös szubsztancia, amely az áruk valós értékét adja, addig mára ismert, hogy az nem más, mint az emberi munka. A csere során a gazdaság szereplői az árukat annak alapján adják-veszik, hogy mennyi munka(ráfordítás) testesül meg az adott termékben, és ezt ösztönösen teszik, anélkül, hogy tudatában lennének értékítéletük mozgatórugójának. Megfelelő társadalmi fejlettség mellett a munkatermék általános formája az áruforma, így áruk értékei kifejezhetők: (1) egyszerűen, egy másik (vagy több különböző) áruban, (2) az áruvilág társadalmi kifejezését jelentő általános értékformában egységesen, azaz ugyanabban az áruban (ez valójában a pénzforma megelőlegezése), valamint (3) pénzformában. Az árucseré során az áru „saját értékalakjára” a pénz szerepét betöltő arany pedig „használati értékének egy különös alakjára cserélődik”. Az áru pénzre való cseréje egyben a pénz árura váltását hozza maga után. „Vagyis az eladás vétel, Á–P egyúttal P–Á” (Marx 1867/1978, 107. old.). Végül így jutunk el a marxi rendszerben a pénz létének magyarázatához, amely betölti az általános egyenértékes szerepét az áruforgalom során, így társadalmi monopóliumot élvez a többi áruféleséggel szemben. A pénz a kétoldalú áruforgalom közvetítőjeként – azaz, amikor az Á–P nem válik el a P–Á-tól – forgalmi eszköz funkciót tölt be, de ez annak köszönhető, hogy képes értéket közvetíteni két termék között, két gazdát cserélő áruféleség (munka)értékét tükrözi, azt teszi összemérhetővé. Az értékmérőként és ezért forgalmi eszközként elfogadottá váló pénz fokozatosan aztán az áruforgalom során keletkező többlet megszerzése és kivonása révén kincsképzésre, az áru elidegenítésének és az árbevétel megszerzésének időbeli elszakadása, azaz hitelviszonyok kialakulása folytán fizetési eszközként való megjelenésre, és általános fizetőeszközzé, vásárlóeszközzé növe ki magát nemzetközi mérlegek kiegyenlítésére, a világpénz funkció betöltésére is alkalmassá válik.

Menger vizsgálatában is az árucseré játssza a központi szerepet, de az osztrák közgazdász a pénznek nem az értékmérő, hanem a forgalmi eszköz funkcióját tartja elsődlegesnek. A gazdaság alanyai az áruk adásvétele során felfedezik a csereben rejlő lehetőségeket. A piacon megszerezhető áruféleségek közül csak azokat értékelik, amelyeknek valós használati értéke van a számukra. Amint tehát ráébrednek az áruk hasznosságára, már csak azokat a jószágokat keresik, azokra cserélik a piacra vitt jószágaikat, amelyek megvásárlását a saját szükségleteik fedezésére használhatják fel. Hamarosan beleütköznek azonban a barterkereskedelem korlátaiba; a piacon ritka hogy az eladói és vevői igények áruféleségre, mennyiségre, minőségre vonatkozóan egybeessenek. Olyan javakra van tehát szüksége mind az eladónak mind pedig a vevőnek, amelyek eladhatósága, vagy más szóval forgalomképessége

2 Az eredeti példa szerint „5 ágy = 1 ház” nem különbözik attól, hogy „5 ágy = ennyi meg ennyi pénz”.

(„Absatzfähigkeit” ill. „saleableness”) révén kiemelkedik a többi jószág közül. Aki valamilyen terméket kíván beszerezni a piacon a saját terméke fejében, először a magáénál forgalomképesebb jószág megvételére törekszik, így várhatólag biztosabb és gazdaságosabb módon megvásárolhatja az általa keresett terméket. „... amikor bárki olyan áruféleségeket visz a piacra, amelyeknek forgalomképessége korlátozott, az első gondolata, hogy elcserélje azokat, nem kizárólag más olyan termékekre, amelyekre éppen szüksége van, hanem olyanokra is, amelyekre ugyan nincs szüksége, de mindenesetre az övéinél forgalomképesebbek” [Menger 1892, 248. old.]. A piaci szereplők tehát hajlandóak olyan javakat is megvenni, amelyeket nem végső szükségletük céljából, hanem kizárólag azért szereznek be, mert forgalomképesebbek, mint a többi, így könnyebben elvezetik tulajdonosukat a végső célhoz, a fogyasztásra megszerzendő jószág megvételéhez. Először az okosabb kereskedők ébrednek rá erre az összefüggésre, majd egyre elterjedtebb lesz a közvetett csere alkalmazása a mindennapokban. A forgalomképes jószágok közül válnak ki aztán a pénzként elfogadott eszközök, amelyek a legkönnyebben cserélhetők más jószágra, majd elkezdnek önálló életet élni. „És forgalomképességük magasabb rendű mint a többi csak bármiféle más áru alacsonyabb rendű forgalomképességén múlik, ezáltal egyedül ezek (az áruféleségek) képesek általánosan elfogadott csereeszközzé válni” [Menger 1892, 248].

Egy adott áru forgalomképessége nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is meghatározott. Mértékét az is befolyásolja, hogy milyen könnyen rendelkezhetünk felette az adott gazdasági fejlettség által meghatározott áron, vagy más szóval: közgazdasági áron („economic price”). A forgalomképességet továbbá számos egyéb tényező is befolyásolja:

- az igényt támasztók száma, a kínálattal nem fedezett vagy folyamatosan visszatérő igény kiterjedtsége, intenzitása;
- az igénylők vásárlóereje;
- az igény és az elérhető mennyiség kapcsolata;
- az áruk oszthatósága (igényhez igazíthatósága);
- a piac és különösen a spekuláció fejlettsége;
- a (cserére és a fogyasztásra) politikailag és társadalmilag kivetett korlátozások;
- egyéb területi és időbeli korlátok (pl. szállítási költség, raktározás, kamatláb stb.).

Menger szerint a pénz (amely a legmegfelelőbb jószág forgalomképessége és egyéb kedvező tulajdonságai révén) keletkezésében egyéni érdekek fejeződnek ki a társadalmi konvencióval szemben. Az egyén választ az egyes termékek között azért, hogy megkülönbözteti őket eladhatóság (vö. forgalomképesség) szempontjából. A spontán társadalmi folyamatoknak (szokásnak, hagyománynak, legitimációnak) ettől függetlenül nagy szerepe van a pénz létrejöttében, amelynek végeredményeképpen a társadalom a pénz által minden termék felett ellenőrzést gyakorol és a vevő felsőbbrendűvé válik az eladóval szemben – érvel Menger (1892).

Menger nem hisz abban, hogy az áruk egymásra cserélhetősége közgazdaságilag meghatározott – azaz nem fogadja el az „objektív” egyenértékes létét – kizárólag azt ismeri el, hogy a legjobb (vagy legjobban eladható) javak esetében az eladási és a vételi ár közel esik egymáshoz. Szerinte ugyanis általában nem lehetséges egy adott terméket kétszer egymás után ugyanazon az áron értékesíteni, csak különösen jól

szervezett piacokon, ahol térben és időben közel állandó a termék iránti kereslet. Általában kisebb árvesztéssel szembesül az eladó az értékesítés időbeli és térbeli (ill. egyéb) korlátai következtében. Marx ezzel szemben arra hagyatkozik, hogy minden áruféleségnél kell, hogy legyen egyenértékese és a pénz mint általános, mindenki által elfogadott egyenértékes válik ki a többi jószág köréből. „Az árubirtokosok csak úgy vonatkozathatják egymásra áruikat mint értékeket és ezért mint árukat, hogy ezeket valamely más árura vonatkoztatják, amely velük szemben általános egyenérték. (...) Ennélfogva valamennyi más áru társadalmi cselekedete kirekeszt egy meghatározott árut, amelyben valamennyien kifejezik értéküket. Ezáltal ennek az árunak a természeti formája társadalmilag érvényes egyenértékformává válik. A kirekesztett árunak a társadalmi folyamat révén sajátos társadalmi funkciójává válik, hogy általános egyenérték. Így lesz belőle – pénz.” [Marx 1867, 88. old.]

A két elmélet közös pontja, hogy mindkét közgazdász árunak tekinti a pénzt. Menger elemzésének kiindulópontja az áruféleségek természetének vizsgálata, amelyek csereeszközzé válnak a piacon, így a pénz értelmezését egyszerre vizsgálja a fémérmék és az őket képviselő okmányok körére, amelyek a szubjektív hasznosságérték közvetítőiként és egyben áruféleségeként jelennek meg a piacon. Marxnál a pénz természetszerűleg áru, hiszen munkaértéket hordoz. A pénz kialakulása mindkettejüknél társadalmi folyamat eredménye, Mengernél az egyén mégis sokkal fontosabb szerepet kap: ráébred a csere adta gazdasági előnyökre és közgazdasági (ön)érdekét szem előtt tartva időben és térben hatékonyabb és állandóbb kereslettel jellemezhető termékek megszerzése révén közvetett módon jut el végső választásához, vágyai beteljesedéséhez. A pénzzel bármikor rendelkezni tud a többi termék felett a piacon, így annak relatív forgalomképessége abszolúttá válik. Az egyéni hasznosságtudat ilyen megnyilvánulása végül elvezet ahhoz, hogy a pénz használatát elterjed a gyakorlatban, szokássá, majd társadalmi intézménnyé válik.

4. A NEMESFÉMEK ELTERJEDÉSE

Jól ismert, hogy a történelem során, sőt, a jelenleg még működő törzsi társadalmakban számos különféle áruféleséget használtak forgalmi, értékmérő és felhalmozási eszközként. Marx ezek három fő kategóriáját különböztette meg. A pénzforma szerinte vagy idegenből jött cserecikkekhez nő hozzá és ezzel a hazai termékek természet adta csereértékét közvetíti a vevők és eladók felé (ilyen lehet pl.: a só vagy a különféle nemesfémek), vagy ahhoz a használati tárgyhoz kapcsolódik, amely a hazai elidegeníthető vagyon eleme (pl. ahogy marhát használták a nomád népek, mivel vagyonuk nagy része ingóságokból állt, a föld pedig csereeszközként amúgy sem jöhetett szóba). Végül, amint az árucseré szétörte a helyi korlátokat, általában a nemesfémek kezdték használni, mivel az természeténél fogva azokkal az előnyökkel rendelkezett, amelyek alkalmassá tették „az általános egyenérték társadalmi funkciójára”.

A nemesfémek – Menger [1892] szerint – a pénzt a többi árutól megkülönböztető forgalomképesség (eladhatóság) szempontjából bizonyultak felsőbbrendűnek a többi áruféleséggel szemben. Ez tette lehetővé, hogy több különböző földrajzi helyen egyszerre illetve különböző időpontokban váltak általánosan elfogadott cse-

reesszközökké. Nem beszélve arról, hogy a pénz másodlagos funkcióinak betöltésére is alkalmasabbak, ami további kedvező tulajdonságokkal párosul: tetszőlegesen alakítható, díszíthető, és oszthatósága révén bármilyen címletben előállítható. Értékessé teszi ritkasága, ami oly régóta foglalkoztatja a közgazdászok értékelméletét, mégis könnyen kitermelhető és feldolgozható, egyszerűen szállítható. Belső értékéből fakad az a sajátossága, hogy átváltási árfolyama sokkal kevésbé ingadozik, mint más termékeké. Kereslete lényegében korlátlan, hiszen könnyen tárolható és szinte végtelenül tartós, de kínálata viszonylag mindig szűkös. Mivel értékállósága kiemelkedő, nem egyszerűen átváltható jószág, hanem olyan, amely mindenkor közgazdasági áron is átváltható, ezért esetükben kizárható a pillanatnyi, vagy véletlenszerű árképzés. Ezek azok a kedvező tulajdonságok, amelyek végül elvezettek ahhoz, hogy a nemesfémeket minden nép elfogadta pénzként, amint elegendő kínálata lett belőle. A nemesfém társadalmi elfogadása aztán különböző pénzhelyettesítők, ill. szerződésformák számtalan változatának kialakulását segítette elő.

Marx az előbbi megállapítások mindegyikét ugyan külön nem hangsúlyozza, de más oldalról – a munkaérték-elmélet talaján állva – végül hasonló következtetésekhez jut a nemesfémek különleges sajátosságait illetően, amelyek alkalmassá teszik a pénz társadalmi funkciójának betöltésére. Ezt az anyagi megjelenési formát fogadja el az emberi munka tárgyiasult értékének kifejezésére: „Az érték adekvát megjelenési formája, vagyis az elvont és ezért egyenlő emberi munka anyagiasulása csak olyan anyag lehet, amelyek valamennyi példánya ugyanazzal az egyforma minőséggel rendelkezik. Másrészt, minthogy az értéknagyságok közötti különbség tisztán mennyiségi, a pénzárúnak tisztán mennyiségi különbségre alkalmasnak, tehát tetszés szerint oszthatónak és részeiből megint összetehetőnek kell lennie. Az arany- és az ezüstnek pedig természetből fogva megvan ez a tulajdonsága” [Marx 1867/1978, 91. oldal]. A nemesfémek elfogadása és elterjedése többek között annak köszönhető – érvel Marx [1867] –, hogy az áruforgalom szétfeszíti a helyi kötelekeket és olyan általános egyenértéket keres, amely szabadon osztható és képes tetszőlegesen, viszonylagos értéknagyságot közvetíteni. A sokszor idegen földrajzi helyről érkező nemesfém így aztán nem egyszerűen a társadalmi jel szerepét látja el, maga is áru, így képes az emberi munkát megtestesíteni. Még mielőtt azonban értékmérővé válna, kialakulnak azok a fémsúly mértékegységek, amelyek révén ármérceként is betöltheti szerepét, amely mértékegység állandó marad, szemben azzal az értékkel, amit az arany, mint áru megtestesít a többi áruval való értékviszonyában.

5. AZ ÁLLAMI LEGITIMÁCIÓ

Az állam és a törvényhozás szerepe Menger szerint nem nélkülözhetetlen a pénz kialakulásában, hiszen az alapvetően társadalmi folyamat eredménye, de továbbfejlődésében, társadalmi legitimációjában mégis vitathatatlan az állami akarat kifejeződésének ereje. Az állam sokat tett a pénz tökéletesítéséért, a kereskedelem egyre bővülő igényeinek eleget téve alakította ki a pénzzel kapcsolatos szabályok rendszerét. Technikai újításokat vezetett be, a nemesfémeket súlyegységhez kötötte, érmévé alakította, amelynek segítségével azok alkalmassá váltak értékfokozatok megjelenítésére. Az ezzel egyidejű standardok jogi-törvényi elfogadása hozzájárult az átváltá-

si értékek szabályozásához, a pénz egyre megbízhatóbb használatához. A fémpénzket pecséttel látta el, amely lehetővé tette minőségük és súlyuk ellenőrizhetőségét, valamint két különböző fémpénz átváltási arányának rögzítésével együttes forgalmukat, más csereeszközök kiszorulását segítette elő. Az állami adminisztráció így aztán sokat tett a pénzzel kapcsolatos kockázatok megelőzése terén is.

Marx az állami legitimáció szerepét a népszokáson alapuló, az egyes nemesfémek súlymértékéhez kötődő pénzmérce törvényi szabályozásában látja. A nemesfém adott súlyegységéhez különböző elnevezések tapadtak, amelyek gyakran nemzeti fizetőeszközként váltak ismertté és elismertté (pl. font). A súlymértékek részegységeit törvénybe foglalták, újabb nevekké váltak el, hogy elősegítsék a kereskedelmi viszonyok áttekinthetőségét és mivel ezek a mértékek idővel névlegessé, pusztán társadalmi formává váltak, törvényi szabályozásuk révén az uralkodó szabadon változtathatta pontos nemesfém tartalmukat, pótlólagos bevételhez jutva ezáltal. Az ár elszakadása a valós (nemesfémekben kifejezhető) értéknagyságtól az árformában rejlik, így a pénz az állami legitimációt követően már nem valóságos munkaértéket, hanem valóban egyszerű társadalmi normát fejez ki, jelképpé válik. Az állam, amely megszerezte a pénzverés kizárólagos jogosultságát, a nemesfémeket helyettesítő papírpénz megjelenésével teljesen szétválasztotta a pénz valós értékét („értéksubszanciáját”) jelképes jellegétől. A pénz forgalmi eszköz funkciója az, ami lehetővé teszi, hogy anyagi lényegét elveszítse, és önmaga jelévé váljon, de ez állami szerepvállalás, kényszerárfolyamok meghatározása révén megy végbe és csak az adott közösség határain belül érvényesíthető maradéktalanul.

ÖSSZEFOGLALÁS

Menger a pénz elméletét összefoglalóan az áruk eladhatóságából vezette le, létrejöttét az állami legitimációt megelőző társadalmi folyamat eredményének tekinti, amelyet egyéni erőfeszítések ösztönöztek és emeltek társadalmi szintű jelenséggé. „A pénz elmélete szükségszerűen feltételezi a forgalomképesség elméletének meglétét. Ha ezt felfogjuk, érthetővé válik számunkra, hogy a pénz szinte korlátlan forgalomképessége csak egy különleges esete – csak egy fokozatát jeleníti meg –, annak a gazdasági életben felfedezhető általános jelenségnek, ami nem más, mint az áruk forgalomképességének általánosan eltérő természete.”³ Marx fontosnak tartja a pénz áruforgalomban betöltött szerepét, de pénzelméletét az általános egyenértékes megjelenéséhez köti, ami a pénzformán, az érték pénzbeli kifejezésén keresztül, lehetővé teszi az áruk közvetett, a pénz közbeiktatásával megvalósított cseréjét. A pénzt mint áruféleséget ezért elsősorban mint értékmérőt különbözteti meg, amely fokozatosan alkalmassá válik a jól ismert többi pénzfunkció betöltésére.

³ Megjegyzés: saját fordítás. Az eredeti szerint: „The theory of money necessarily presupposes a theory of the saleableness of goods. If we grasp this, we shall be able to understand how the almost unlimited saleableness of money is only a special case, – presenting only a difference of degree – of a generic phenomenon of economic life – namely, the difference in the saleableness of commodities in general.” [Menger 1892, 243. old.]

Kitüntetett szerepét ugyancsak a társadalomtól nyeri, mivel az elismeri kizárólagos alkalmasságát az emberi munka értékének általános kifejezésére.

IRODALOM

- Bodai Zsuzsa (1998): *A pénz filozófiája. 1. kötet. Az ókori, a középkori és a kora újkori pénzelméletek*. Budapest: AULA Kiadó
- Bekker Zsuzsa–Hild Márta (2002): Menger, Carl (1840–1921). In: *Gazdaságelméleti olvasmányok 1. Alapművek, alapirányzatok* (szerk.: Bekker Zsuzsa). Budapest: AULA Kiadó
- Hild Márta (2002): Marx, Karl Heinrich (1818–1883). In: *Gazdaságelméleti olvasmányok 1. Alapművek, alapirányzatok* (szerk.: Bekker Zsuzsa). Budapest: AULA Kiadó
- Hume, David (1752/2002): A pénzről (részletek). In: *Gazdaságelméleti olvasmányok 1. Alapművek, alapirányzatok* (szerk.: Bekker Zsuzsa). Budapest: AULA Kiadó.
- Marx, Karl (1978): *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Harmadik kötet. III. Könyv. A tőkés termelés összefolyamata. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Marx, Karl (1978): *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Első kötet. I. Könyv. A tőke termelési folyamata. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Mátyás Antal (1995): *A korai közgazdaságtan története*. Budapest: Aula Kiadó
- Mátyás Antal (1996): *A modern közgazdaságtan története*. Második, javított kiadás. Budapest: Aula Kiadó
- Menger, Carl (1892): On the Origins of Money. *Economic Journal* 2(6): 239–255.
- Ricardo, David (1817/1991): *A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Spahn, Heinz-Peter. (2001): *From gold to euro. On Monetary Theory and the History of Currency Systems*. Berlin-Heidelberg: Springer Verlag.